

Türkiye’de Kuklacılık ve İpli Ahşap Kukla Yapımından Bir Örnek

Puppetry in Turkey and an Example of The Making of a Wooden Marionette

Mediha GÜLER

G.Ü., Mesleki Eğitim Fakültesi Dekoratif Sanatlar Eğitimi ABD. Ankara-TÜRKİYE

Melda ÖZDEMİR

G.Ü., Mesleki Eğitim Fakültesi Dekoratif Sanatlar Eğitimi ABD. Ankara-TÜRKİYE

ÖZET

Geleneksel Türk Kukla yapımı kökeni çok eskilere dayanan bir halk sanatıdır. Türkçe bebek anlamına gelen ve bugün Anadolu’da yaşayan korçak, kudurcuk, kaburcuk, kağurcuk, kağurcak, lubet, v.b. gibi isimlerle yaşayan kukla seyirlik oyunların en eskilerindendir.” Korkolçak”, “Çadır hayal” (ipli kukla) adı ile yaşayan kukla Orta Asya’da aynı isimle yaşatılmakta ve Orta Asya’dan geldiği sanılmaktadır.Kuklanın konusu günlük yaşamdan ve edebi hikayelerden oluşmaktadır. Bir hareket ve hacim oyunu olan kuklanın 14.yy’dan bu yana oynatıldığı bilinmektedir. Bu çalışmada Türk kukla sanatının tarihi, kukla çeşitleri ve ahşap malzemeyle yapılan ibiş el kuklasının yapımında kullanılan araç -gereçler ile yapım aşamaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kukla, Türk kuklacılığı, ipli kukla

ABSTRACT

The traditional Turkish Puppetry, which is a public art, dates very far back. Puppet shows, which survive in Anatolia today under names such as korçak, kudurcuk, kaburcuk, kağurcuk, kağurcak, lubet, etc., which mean baby in Turkish, are the oldest of them all. The puppet, which exists under names such as "Korkolkac", "Cadir Hayal" (marionette), is found in Central Asia under the same name and is believed to have come from there. The subject of the marionette is comprised of events from daily life and stories from the literature. It is known that puppetry, which is a show of action and volume, has been going on since the 14th century. In this study, the history of Turkish puppetry, types of puppets, the tools and materials used in the making of wooden hand puppet ibiş and the stages of its making were examined.

Key Words : Pupperty, Turkish Puppetry, Wooden Marionette

1. Giriş

Eski Türk geleneklerinde yer alan kukla, belli bir amaca yönelik anlatım için çeşitli tiplerin, şekillerin ve cisimlerin oyunlaştırılması sanatıdır. Tahta, alçı, mukavva veya bezden yapılmış elle, iple veya sopayla oynatılan bu küçük bebeklere “kukla” bebeklerle yapılan gösteriye “kukla oyunu” ve oynatan kişiyede “kuklacı” denmektedir.

Türk Gölge Oyunu içerisinde çok eski bir tarihe sahip olan kukla sanatı, eski dönemlerdeki kadar yoğun olarak yapılmasa da halen devam etmektedir.

Kuklalar ; güldürmek, eğlendirmek amacıyla yapıldıkları gibi oynatılmaları sırasında gerek kişileri gerekse kurgusal hikayeleri ile eğitici bir işleve sahip olmaları bakımından da oldukça önemlidirler.

Türkiye’de geçmişi Orta Asya ve Mezopotamya’ya kadar uzanan ve Anadolu topraklarından Osmanlı imparatorluğuna geçen ve asıl gelişimini bu dönemde gösteren kuklacılık, günümüzde bir kaç sanatçıyla yaşamaktadır. Ancak değişen yaşam şartları, teknolojik ilerlemeler ve ilgisizlik gibi nedenlerle yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan kuklacılığın tanıtılması , geliştirilmesi ve yaşatılması gerekmektedir.

İlk kuklanın ne zaman yapıldığına ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yazılı kaynaklar ilk kez eklemli kafatası ve menteşeli maske formuyla ilkel toplumların büyü ve dini törenlerinde kullanılmıştır. Bu maske ve kafatasları hareket edebilen eklemli bebek ve diğer figürlerden oluşmaktadır. Bunların bazıları günümüzde dünyanın pek çok yerindeki müzelerde sergilenmektedir. (Avcı, Turla 2003)

Hindistan’daki Yeni Delhi Müzesi’nde bir zamanlar iple bağlanmış olduğu anlaşılan bir terracota maymunu bulunmaktadır. Bu maymun yaklaşık olarak M.Ö. 40.000 Bin yıl öncesine tarihlendirilmektedir. Yaklaşık olarak aynı zamanlara ait Mısır kökenli bir figürde Fransa Paris’teki Louvre Müzesi’nde bulunmaktadır (Roth 1975). Eski Mısırda piramitlerde, ipli kukla oynatan bir insanın varlığı, binlerce yıldır devam eden bu geleneği göstermektedir. Ayrıca kukla gösterilerinin eski Yunan ve Romada yapıldığı, gezgin kuklacıların Asya ve Avrupa’da köy, kent ve panayırları dolaşarak gösteri yaptıkları bilinmektedir(Oral 2003).

Orta Asya’da varlığı bilinen Kukla, İlk çağlarda Kolkarcak, Kagucak gibi adlarla oynatılmıştır. Geleneksel tarzda oynatılan kukla; el kuklası ve ipli kukla olmak üzere iki

çeşitlidir. El kuklaları konulu bir oyun türünde, ipli kuklalar ise genellikle dans eden kuklalar türündedir. (Oral 2003).

Selçuklularda ve Osmanlılarda kukla oyunlarının olduğu bilinmektedir. Kuklaların nereden, nasıl ve hangi yollarla Türklere geldiği konusunda çok değişik görüşler bulunmaktadır. Bunların içinde kuklanın Orta Asya’da Türkler arasında yaygın olarak oynatıldığı, göçler sırasında Anadolu’ya getirildiği ağırlık kazanmaktadır.

Türkistan, Özbekistan ve Orta Asya Türklerinde kukla oyunlarına “Çadır Hayal ” ve” Kol Korçak “ adı verildiğini biliyoruz. Bugün bile Anadolu’da bebek anlamına gelen “Korçak, kudevçuk, kuçav, kavur, konçak, kaburcak, kavurcak, goğurcak”, kelimelerinin yaşadığını bunların hepsinin öz anlamları yanında kukla ve bebek anlamına geldiğini araştırmacılar kabul etmektedir. Orta Asya Türklerinde, özellikle Özbeklerde çok zengin bir kukla geleneği bulunmaktadır. Türkistan’da *Korçak Oyunu* adı verilen kuklanın başlıca iki türü bulunmaktadır. Bunlardan biri *çadır hayal* ipli kukladır. *Dest Korçak* ya da *Kol Korçak* ise el kuklasıdır. Türklerde ise özellikle Osmanlılar döneminde kukla çok yaygın ve çeşitlidir. Bu örnekler eski kaynak metinlerinde de rastlanmakla birlikte , eski şenlikleri gösteren sayısız minyatürlerde görülmektedir (And 1996).

Osmanlı Döneminde çok çeşitli olan kuklalardan biri Çingenelerin oynattığı çok ilkel biçimdeki “iskekle kuklası”dır. El kuklası ve ipli kukla haricinde arabakuklası çok bilinen bir türdür. Araba kuklasında kuklayı oynatan kişi arabanın dibine gizlenip, büyük boy kuklaları sopa ile oynatırlardı. Ayrıca içine insan girerek oynatılan dev kuklalar da bulunmaktaydı.

Ancak Anadolu’da yüzyıllar boyunca köylerde görülen kukla türleriyle şehirlerde görülen kuklaların birbirinden ayrı yapılarda , işlevlerde olduğu belirtilmektedir. Köylü tiyatrosu geleneğinde kukla, ritüel özelliklerini bugün bile korumuştur. Anadolu’da yağmur yağdırmak için bütün de adına”Bebek”,”Çaput Adam”, “Kepçe Kadın” “Bodi Bostan”, “Gelin Gök”, “Kepçe Başı”, “Su Gelini”, “Kodu Gelin” v.b. ilkel kuklalar kullanılmaktadır. Anadolu’da da kuklalar için çeşitli deyimler vardır. “Korçak”, “Hemecik”, “Bebek”, “Karacör” gibi Anadolu’da çok ilginç bir kukla türü çok yaygındır. Bu üçlü bir kuklayı aynı kuklacının oynatmasıdır. Kuklacı iki kuklayı birer eline alır, el kuklası gibi parmakları ile oynatır. Anadolu’da köylerde çeşitli adlar altında oynatılan bir kukla da “canlı kukla”dır. Burada aslında kukla yoktur, fakat oyuncular kendilerini kukla biçimine sokmaktadırlar. Oyuncular çıplak karınları üzerine yüz resmi

çizerler, sonra başlarını ve kollarını kasnak üzerinde bir örtüyle örterler karna çizilmiş yüzün omuz düzeyine gelen yere bir oklava bağlanır, buraya bir gömlek giydirilir. Günümüzde daha çok kırsal bölgelerde oynatılan bu kukla türleri dışında Türk tiyatrosu içerisinde yer alan ipli kuklalar ve el kuklaları halen devam etmektedir(And 1977).

Türkiyede (Osmanlılarda) yüzyıllar boyunca çeşitli kukla türleri oynatılmıştır. Daha çok 17.yy.'da yaygın olarak kullanılan kukla, 19.yy'ın sonunda batı tiyatrosu, yerli orta oyunu ve tuluat tiyatrosunun karışımından oluşmuş minyatür seyirlik bir oyun niteliğine kavuşmuştur (İvgin 2000).

Bu çalışmada amaç, Türk kukla sanatının kısa tarihçesi, kukla çeşitleri ve ahşap malzeme ile yapılan ibiş el kuklasının yapımında kullanılan araç-gereçler ve yapım aşamalarını incelemektir. Ayrıca Türkiye'de kukla tasarımı, yapım ve oynatım tekniklerini geliştirmek ve tanıtım çalışmaları ile gelecek nesillere aktarmak çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

2. Materyal ve Yöntem

Türk kuklacılığının tarihsel gelişimi ve günümüzdeki durumu yazılı kaynak araştırmaları sonucu belirlenmiştir.

Araştırma özel atölyede karşılıklı görüşme yöntemi uygulanarak, kuklacılıkta kullanılan araç-gereçler, kompozisyon özellikleri yerinde yapılan gözlem ve incelemelerle tespit edilmiştir. Ahşap ipli kukla yapımının tüm aşamalarının fotoğrafları çekilmiş ve analizi yapılmıştır.

3. 1. Kukla Çeşitleri

3.1.1. *İskemle Kuklası* : Avrupa'da *Jigging puppets* veya *Marionettes ala planchette* diye bilinen bir kukla türüdür. Göğüslerinden yatay biçiminde bir ip geçen bu kuklalar gayda ve benzeri çalgıların eşliğinde aşağıdan ipleri çektilirip dansettirilir.Bu çeşit kuklalar daha çok sokak eğlenceleri içindir. Bu kuklalar dört köşe bir tahta iskemle üstüne dizilmiş iki veya dört bebeğin dönerek ve zıplayarak oynatılmasından ibaret olduğu için bu ad verilmiştir.

3.1.2. *El Kuklası* : Çok yaygın olan bu tür kuklaların İtalya'dan geldiği düşünülebilir.Bunların başları ve kolları mukavva veya tahtadan gövdeleri bezdendir. Kuklacı , elini kuklanın giysisinden içeri sokar, işaret parmağı ile başı, baş ve orta

parmağı ile kolları oynatır. Bu kuklaların Mısır'a Türkiye'den gittiği düşünülmektedir (And 1985).

Her yaş ve herkes için her yerde uygun olan el kuklalarının yapımı basit ve kolaydır. Ancak dikkat edilecek önemli nokta oynatıcı eli ile kuklanın büyüklüğünün birbirine uymasındır. Çünkü oynatıcının eli, kuklanın vücudu olacaktır. Dikdörtgen şeklinde bir bez torba şeklinde dikilir. Üst kısa kısmına baş takılır ve bu kenar omuz olarak kabul edilir. Bu kuklalarda genellikle bir parmak boyuna , diğer iki parmakta kollara gireceği için, torbadaki bu boşlukların parmak aklınlığına uygun şekilde yapılması gerekir.

3.1.3. İpli Kukla : Tarihi çok daha yeni olan bu kuklalar yarım yüzyıl önce İstanbul'a gelen İngiliz kuklacı Thomas Holden tarafından Fransız tiyatrosunda gösterilmiştir.

Kullanım alanı en geniş olan bu kukla çeşidi profesyonel bilgi gerektirdiği için büyük kukla tiyatrolarında , özel atölyeler kurulmuştur. Ancak zorda olsa gerektiğinde evlerde de yapılabilir. İpli kukla iskeletlerinde en çok kullanılan malzeme ahşaptır. Bu hem yumuşak ve hafif hem de dayanıklı olan ıhlamur gibi ağaçlardan yapılır. Eklemlerin fazla olduğu bu yapımlarda, ahşaptan sonra, tel, levha ve metal malzeme kullanılır (Oral 2003).

3.2. Kukla Oyunlarında Kişiler (Tipler)

3.2.1. İbiş : Her zaman uşak rolündedir. Adı Sadıktır ama genelde İbiş olarak çağrılır. İhtiyarın uşağıdır, kurnazdır, hazır cevaptır. Biçimsiz bir fesi vardır, püsküllü sağa sola oynar. Kaba bir dil kullanır, açık-saçık çifte anlamlı sözler kullanır.

3.2.2. İhtiyar : İbiş'in efendisidir. “ Bey, Beyefendi “ adıda verilir. Varlıklı bir kişidir. “ Tirit, Parçacı, Moruk” adıda verilir.

3.2.3. Diğer kişiler : Genç aşık delikanlı, delikanlının sevgilisi, kötü kişi (tiran), kızın annesi (cadoloz), İbiş'in karısı hizmetçi kız (Fatma), Arap, Şeytan, Dalkavuk, Efe, Yahudi, Laz

3.3. Kukla Oyunlarının Konuları

Kukla oyunlarında konular daha çok Karagöz ve orta oyunlarından alınırdı. Bazı halk efsaneleri ve aşk hikayeleri de işlenir. Bilinen bazı kukla oyunları şunlardır; İki Garip Kjardeşler, Sahte Esirci, Cinli Yazıcı, Gül ile Fidan, Üvey Anne, İncili Çavuş, Kahyanın Hilesi, Hain Kız, Anadolu Köyünde Düğün vb.

3.4. Kukla Yapımında Kullanılan Araç-Gereçler

3.4.1. Kullanılan Araçlar :

a- *İskarpela* : Marangozlukta ağaç delmek için çelikten yapılmış, ucu badem şeklinde bir araçtır (Ağakay 1974).(Bkz. Şekil 1).

Şekil 1 : *İskarpela*

b- *Tokmak* : Ağaçtan yapılmış iri bir çekiçtir (Ağakay 1974). (Bkz. Şekil 2).

Şekil 2 : *Tokmak, firça, zımpara (soldan sağa doğru)*

c- Fırça : Kuklaları boyamak için kullanılan çeşitli boylardaki guvaş boya fırçalarıdır. (Bkz. Şekil 2).

d- Mengene : Herhangi bir ürünü sıkıştırmak için kullanılan bir çeşit presdir (Ağakay 1974). (Bkz. Şekil 3).

Şekil 3 : Mengene

3.4.2. Kullanılan Gereçler :

a- Zımpara : Ağaçtan oyularak yapılan kuklalar üzerindeki fazlalığı ve talaşı almak için kullanılır. (Bkz. Şekil 2).

b- Boya : Su bazlı analin boya

c- Vernik : Bilinenen cila türlerinden olup yağlı selülozik, ispirotolu, reçineli olabilir. Piyasada çeşitli isimler altında satılmaktadır (Bilgin 1997).

d- Kütük : Ihlamur ağacından kesilen silindirik biçimindeki tahta parçası (Bkz. Şekil 4)

Şekil 4 : Kütük

3. 5. İpli Ahşap Kukla Yapım Tekniği

3. 5.1. Başın Hazırlanması (İŞLEM BASAMAKLARI) :

a. Kütüğün kabuğunu soyunuz. (Bkz. Şekil 5)

Şekil 5 : Kütüğün kabuğunun soyulması

b. Iskarpela ile burun yerini oyunuz. (Bkz. Şekil 6).

Şekil 6 : İskarpela ile burun yerinin oyulması

c. İskarpela ile ağız yerini oyunuz. (Bkz. Şekil 7).

Şekil 7: İskarpela ile ağız yerinin oyulması

- d. Çene yerini belirleyip, oyunuz.
- e. Çene yerini zımparalayınız.
- f. Çeneye son şeklini veriniz.
- g. Göz yerlerini belirleyiniz.
- h. Göze son şeklini veriniz.
- i. Oyulan kısımları zımparalayarak düzeltiniz. (Bkz. Şekil 8).

Şekil 8 : Oyulan kısımların zımpara ile düzeltilmesi

Şekil 9 : Yüzün tamamlanmış şekli

3.5.2. Yüze Boya Yapma (İŞLEM BASAMAKLARI) :

- a. Fırça ile yüzün üzerindeki ağaç tozlarını temizleyiniz (Bkz. Şekil 10).

Şekil 10 : Fırça ile yüzün üzerindeki ağaç tozlarının temizlenmesi

b. Beyaz analin boya ile yüzü boyayınız (Bkz. Şekil 11).

Şekil 11 : Beyaz analin boya ile yüzün boyanması

c. Kaş, göz, dudak yerlerini istenilen şekilde boyayınız (Bkz. Şekil 12).

d. Yüze vernik sürünüz.

Şekil 12 : Kaş, göz, dudak yerlerinin boyanması ve yüze vernik sürülmesi

3.5.3. El Hazırlama (İŞLEM BASAMAKLARI) :

a. Ihlamur ağacını oyularak, el şeklini veriniz(Bkz. Şekil 13).

Şekil 13 : Ihlamur ağacının oyularak el şeklinin verilmesi

- b. Eli ten renginde boyayınız(Bkz. Şekil 4b).
- c. Ele vernik sürünüz.

Şekil 14 : Elin ten rengi ile boyanması ve vernik sürülmesi

3.5.4. Ayak Hazırlama (İŞLEM BASAMAKLARI) :

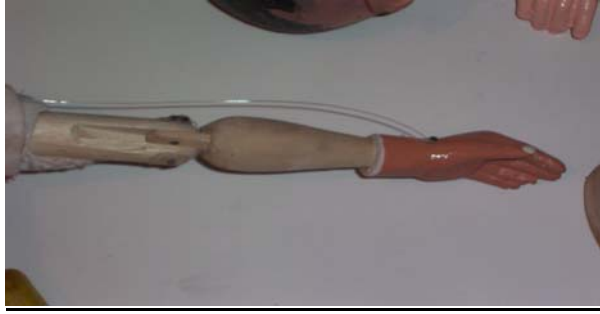
- a. Ihlamur ağacına ayak şeklini veriniz.
- b. Ayağı kırmızı renk ile boyayınız(Bkz. Şekil 15).
- c. Vernik sürünüz.

Şekil 15 : Ayağın kırmızı renk ile boyanması

3.5.5. Kolları Hazırlama (İŞLEM BASAMAKLARI) :

- a. Kolu elin bilek kısmındaki boşluğuna yerleştiriniz(Bkz.Şekil 16).
- b. Kolun dirsek kısmıyla elin bilekten uzanan yerine vida ile birleştiriniz.
(Not : Eklem yerlerinin rahatlıkla oynayabilmesi için vidalı kısmın oluk şeklinde oyulması gerekir.)

Şekil 16 : Kolun el ile birleştirilmesi

3.5.6. Ayakları Bacaklarla Birleştirme (İŞLEM BASAMAKLARI) :

- Bacakları ayağın bilek kısmındaki boşluğuna yerleştiriniz(Bkz. Şekil 17).
- Bacağın diz kapağı kısmını üst bacağa vida ile birleştiriniz.

(Not : Eklem yerlerinin rahatlıkla oynayabilmesi için vidalı kısmın oluk şeklinde oyulması gerekir.)

Şekil 17. Ayağın bacak ile birleştirilmesi

3.5.7. Gövdeyi Hazırlama (İŞLEM BASAMAKLARI) :

- İhlamur ağacına şekil vererek gövdeyi oluşturunuz. (Bkz. Şekil 18).
- Gövdenin üst kısmına başı takmak için bir adet alt kısmına bacakları yerleştirmek üzere iki adet delik açınız.

Şekil 18: Gövde olacak parça mengenede sıkıştırılarak şekil verilir.

3.5.8. Kıyafeti Hazırlama (İŞLEM BASAMAKLARI) :

- Kıyafet patronlarını alınız.
- Patronları kumaşa çizip, kesiniz.
- Kestiğiniz elbise parçalarını dikerek birleştiriniz.
- Elbiseyi kuklaya giydiriniz.

3.5.9. İpli Kuklada Kumandayı Hazırlama (İŞLEM BASAMAKLARI):

- Bir adet yaklaşık 12cm uzunluğunda 2.5cm.eninde silindir tahta parçası bir adet de daha kısa olan tahta parçalarını alınız.
- Uzun parçanın üst kısmına yakın yerini oluk biçiminde oyunuz
- Kısa olan parçayı oyulan kısma artı biçim oluşturacak şekilde yatay olarak yerleştiriniz. (Bkz. Şekil 19).

Şekil 19 : İpli kuklanın kumandası

3.5.10. Kuklaya Kumandayı Geçirme (İŞLEM BASAMAKLARI) :

- a. Artı şeklinde hazırlanmış ahşap kumandanın dört bir köşesinde çizgi biçiminde oluşturulan oluklardan ipleri bağlayıp, düğümleyiniz.
- b. İplerin diğer uçlarını kuklanın iki baş parmağına, başındaki çiviye ve sırtında yer alan çiviye geçirerek bağlayınız. (Bkz. Şekil 20).

Şekil 20: Kuklanın kumandasına iplerin bağlanıp kuklaya geçirilmesi

Şekil 21 : İpli Ahşap Kukla İbiş

4. Sonuç

Türk Gölge Oyunu içerisinde çok eski bir tarihe sahip olan kukla sanatı, eski dönemlerdeki kadar yoğun olarak yapılmaya da halen devam etmektedir.

Kuklalar ; güldürmek, eğlendirmek amacıyla yapıldıkları gibi oynatılmaları sırasında gerek kişileri gerekse kurgusal hikayeleri ile eğitici bir işleve sahip olmaları bakımından da oldukça önemlidirler.

Türkiye’de geçmişi Orta Asya ve Mezopotamya’ya kadar uzanan ve Anadolu topraklarından Osmanlı imparatorluğuna geçen ve asıl gelişimini bu dönemde gösteren kuklacılık, günümüzde bir kaç sanatçıyla yaşamaktadır. Ancak bu sanat dalının yaşatılması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu nedenle kukla yapımını gerçekleştiren kişiler tespit edilmeli, bu alanda çalışan kişilere destek verilmelidir. Bunun için üniversiteler, diğer ilgili kurum ve kuruluşlar birbiri ile koordineli çalışmalı ve hem çeşitli ulusal ve uluslararası yayınlarla desteklenmeli hem de çeşitli festival, yarışmalar düzenlenmelidir.

Yapılan araştırma ve çalışmalarla, kaybolmaya yüz tutmuş ya da diğer bir ifade ile geliştirilmesi için fazla çaba gösterilmeyen bu eski Türk sanatının ülkemize tanıtım ve ekonomik açıdan yarar sağlayacağı inancındayız.

Kaynaklar

- Ağakay, M. (1974). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilgi Basımevi
- And, M. (1977). “Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri Açısından Orta Asya, İran, Anadolu Kuklasından Örnekler”, *Milliyet Sanat Dergisi*, 243; 22-25.
- And, M. (1985). *Geleneksel Türk Tiyatrosu*. İstanbul : Bilgi Yayınevi.
- And, M. (1996). “Kukla Koleksiyonculuğu”, *Tombak Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi*, 9; 4-14.
- And, M. (2003). *Oyun ve Bügü*. İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.
- Avcı, N., Turla, A. (2003). *Kuklalar*. İstanbul : Ya-pa Yayınları.
- Bilgin, N. (1997). *Folklorik Yapma Bebekçilik*. Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Oral, Ü. 2003. *Kukla ve Kuklacılık*. İstanbul : Kitapevi Yayınları.
- Roth, D. (1975). *The Art Of Making Puppets& Marionettes*. Pennsylvania : Chilton Book Company.

Kaynak Kişi : Kukla sanatçısı : Hakan Arısoy